

УДК 32:316.6

DOI <https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-163>

Суший Олена Володимирівна

доктор наук з державного управління, доцент, головний науковий співробітник

відділу методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-4364-7571>

e-mail: a_s_y2000@ukr.net

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ СИТУАЦІЙНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОГНОЗУВАННІ З ПОГЛЯДУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Попри активне освоєння психологічною спільнотою ситуаційної проблематики протягом останніх десятиліть фундаментальних наукових розробок у річизі прогнозування соціальної ситуації з позицій соціально-психологічної науки наразі не так багато. **Актуальність** роботи визначається стратегічними орієнтирами наукового дослідження “Психологічні засади прогнозування сценаріїв розвитку соціальної ситуації в Україні”, покликаною посилити позиції соціально-психологічної науки у сфері соціальної прогностики та сприяти більш активній інтервенції психологічних стратегій і технологій у прогнозування можливих станів та перспектив розвитку соціальної ситуації в Україні.

Мета статті полягає в уточненні основних теоретичних і методологічних постулатів ситуаційного підходу та його ролі в поясненні і передбаченні соціальної поведінки, переосмисленні поняття “соціальна ситуація” як ключової категорії, навколо якої вибудовується поняттєвий апарат дослідження.

Методологія і наукові підходи. Дослідження ґрунтується на засадах загальнонаукової методології та керується її принципами. Пошук наукових джерел, огляд наукового матеріалу, його теоретична і методологічна концептуалізація передбачали застосування методів аналізу, синтезу, дедукції, узагальнення.

Результати. Соціально-психологічний аналіз епістемологічних можливостей ситуаційної проблематики в річизі соціального прогнозування засвідчив, що ситуаційна проблематика становить невидимий, на перший погляд, пласт соціально-психологічних досліджень, але саме завдяки ситуаційному контексту увиразнюється прогностична спрямованість отриманих результатів.

Практична значущість результатів дослідження. Загальний вектор подальших розробок задаємо стратегічними цілями психологічного забезпечення соціального прогнозування як науково-теоретичної і предметно-практичної

діяльності, зокрема вироблення аналітичного (соціально-психологічного) інструментарію прогнозування варіативних сценаріїв розвитку соціальної ситуації.

Ключові слова: соціальна ситуація; ситуаційні чинники; ситуаційний підхід; ситуаційний аналіз; соціальна психологія; соціальне прогнозування.

Olena Sushyi

Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor,
Chief Researcher of the Department of Methodology of
Psychosocial and Political-Psychological Research,
Institute for Social and Political Psychology of the NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-4364-7571>

e-mail: a_s_y2000@ukr.net

EPISTEMOLOGICAL POSSIBILITIES OF SITUATION ANALYSIS IN SOCIAL FORECASTING FROM THE POINT OF VIEW OF PSYCHOLOGICAL SCIENCE

The relevance of the research is determined by the strategic guidelines of the scientific study “Psychological Foundations for Scenario Forecasting of the Social Situation in Ukraine”. The aim of the study is to strengthen the position of social psychology in the field of social forecasting and more actively promote psychological strategies and technologies in forecasting possible states and prospects for the development of the social situation in Ukraine.

The purpose of the article is to clarify the main theoretical and methodological postulates of the situational approach, its role in explaining and predicting social behavior, as well as rethinking the concept of “social situation” as a key category around which the conceptual apparatus of the study is formed.

Methodology and scientific approaches. The research is based on the principles of general scientific methodology and is guided by its principles. The review of scientific publications, their theoretical and methodological conceptualization involved the use of such methods as: analysis, synthesis, deduction, and generalization.

Results. A socio-psychological analysis of the epistemological possibilities of situational issues in the field of social forecasting has shown that the situational context is, at first glance, an invisible layer of socio-psychological research, but it is precisely due to the situational context that the prognostic orientation of the results obtained is more pronounced.

The practical significance of the results. The general vector of further research is determined by the strategic goals of psychological support for social forecasting as a theoretical and practical activity, namely in terms of developing analytical (social and psychological) tools for forecasting variable scenarios for the development of a social situation.

Key words: social situation; situational factors; situational approach; situational analysis; social psychology; social forecasting

Постановка проблеми, яку винесено в назву цієї роботи, визначається тематикою наукового дослідження “Психологічні засади прогнозування сценаріїв розвитку соціальної ситуації в Україні” (ДР№0123U100478), що виконується в Інституті соціальної та політичної психології науковим колективом відділу методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень. Наукове дослідження покликане посилити позиції соціально-психологічної науки у сфері соціальної прогностики, поглибити теоретичні та методологічні засади психологічного забезпечення соціального прогнозування, розвинути його аналітичний (соціально-психологічний) інструментарій. Тема підрозділу продовжує розпочату в межах попереднього наукового дослідження “Психологічні підходи до прогнозування соціальних процесів” (2020-2022, ДР №0120U000155) подорож шляхами пізнання можливостей та відкриття нових перспектив психологічного забезпечення соціального прогнозування і наразі спрямована на більш активну інтервенцію психологічних стратегій і технологій у прогнозування можливих станів та перспектив розвитку соціальної ситуації в Україні. Це, власне, зумовлює інтерес до ситуаційної проблематики і визначає **мету** цієї роботи, що полягає в уточненні основних теоретичних і методологічних постулатів ситуаційного підходу та його ролі в поясненні і передбаченні соціальної поведінки, переосмисленні поняття “соціальна ситуація” як ключової категорії, навколо якої вибудовується поняттєвий апарат та задаються концептуальні межі дослідження.

Попри активне освоєння психологічною спільнотою ситуаційної проблематики протягом останніх десятиліть фундаментальних наукових розробок у річищі вивчення, тим паче – прогнозування соціальної ситуації з позицій соціально-психологічної науки, не так уже й багато. Чимало проблемних питань, пов’язаних з труднощами інтеграції ситуаційної проблематики в систему соціально-психологічних знань, імовірно, були стримувальним запобіжником її розроблення. Тим помітнішими для вітчизняної академічної спільноти стали наукові публікації М. Слюсаревського “Соціальна ситуація в Україні: спроба оцінки з погляду формування та прояву суб’єктного потенціалу особистості” (Слюсаревський, 2007) і “Ситуація як об’єкт соціально-психологічного дослідження: історіогенез і сучасний стан проблеми” (Слюсаревський, 2009), що привернули увагу до “проблемних вузлів” психологічної теорії ситуації та можливих шляхів їх розв’язання. У цих роботах ґрунтовно на теоретичному і методологічному рівні розглянуто

контroversійні питання ситуаційної традиції в зарубіжній соціальній психології, її співвіднесеність з вітчизняною психологічною спадщиною, окреслено подальші шляхи розвитку цієї традиції, а також уперше означено проблему масштабу соціальної ситуації та запропоновано критеріальну модель класифікації соціальних ситуацій за їхнім масштабом. У цій публікації ми неодноразово будемо звертатися до вже згаданих та інших праць М. Слюсаревського, що слугують дороговказом і задають орієнтири авторських наукових розробок.

Подальші зрушення в цьому напрямі було здійснено завдяки науковому дослідженню за темою “Особливості динаміки ситуаційних чинників особистісного і суспільного розвитку в умовах соціальних змін” (ДР №0111U001264), яке виконувалось у 2011–2015 рр. у лабораторії моніторингу суспільно-політичних процесів ІСПП НАПН України. Тоді М. Слюсаревський, натхненник та ініціатор названої теми, в одній зі своїх промов зазначив: “Ми не завжди усвідомлюємо й належним чином оцінюємо вплив ситуаційних чинників на перебіг соціальних подій, соціальні наслідки якого особливо гостро відчуються в перехідні, трансформаційні періоди суспільного розвитку, обтяженого внутрішньою нестабільністю та обмеженістю можливостей у запозиченні зовнішніх ресурсів. Зрозуміти проблему в даному контексті означає зробити перший крок на шляху, що веде до її вирішення”. Саме такий крок і здійснив науковий колектив лабораторії моніторингу, занурившись у проблему особливостей прояву ситуаційних чинників розвитку суспільства та особистості в період суспільних змін.

У процесі наукового дослідження колектив здійснив наукові розвідки, що розкривають можливості пояснення, інтерпретації та передбачення соціальної поведінки на основі ситуаційного підходу, зокрема: виділено параметри соціальної ситуації, на основі яких побудовано теоретичну модель необхідних і достатніх показників соціальної напруженості; запропоновано параметри виокремлення соціальних ситуацій за їхнім масштабом та створено класифікацію останніх; виокремлено тенденції сучасної соціальної ситуації, що можуть становити певні загрози для розвитку; розроблено та концептуально обґрунтовано модель ситуаційних чинників, що сприяють або ж, навпаки, перешкоджають розвитку як суспільства, так і індивіда, становлять його ресурси і ризики.

За результатами всеукраїнських репрезентативних опитувань ІСПП НАПН України відтворено загальну картину та простежено динаміку розгортання соціальної ситуації в Україні у 2011–2015 рр., реконструйовано її мікро- і макросередовищні параметри, за якими розроблено двовимірну модель системної кризи в Україні (О. Сушій);

обґрунтовано ціннісно-культурну зумовленість ставлення громадян до соціально-економічної ситуації в країні та розвитку громадянського суспільства (П. Фролов); досліджено динаміку соціального самопочуття населення України та уточнено механізми мобілізації внутрішніх ресурсів (держави, суспільства, особистості) для боротьби із зовнішньою агресією (О. Панькова); розроблено соціально-психологічну модель структури національного символічного пантеону України (О. Панькова); у контексті етнонаціонального виміру соціальної ситуації розроблено модель регіонально-територіальної структури українського суспільства, виділено її структурні компоненти та фактори, які впливають на формування, зміст та динаміку соціального життя в етнічному вимірі (В. Євтух); на запит реінтеграції та консолідації поліетнічних регіонів України запропоновано механізми регулювання міжетнічних відносин на засадах ціннісно орієнтованої комунікації (О. Суший); досліджено ситуацію в освітній галузі, ставлення громадян до освітніх реформ, зокрема тоді було зафіксовано зростання довіри до освіти (О. Хоріна); розроблено методіку конструювання та дослідницький інструментарій прогнозування ризиків і їх мінімізації у сфері інформаційної безпеки (О. Хоріна).

В Інституті соціальної та політичної психології НАПН України нагромаджено значний досвід досліджень громадської думки, які здійснюються за найрізноманітнішими напрямками і, як правило, у моніторинговому режимі. Накопичений значний масив даних не лише дає уявлення про динаміку та особливості відображення соціальної ситуації в громадській думці, а й прогнозувати варіативні сценарії розвитку соціальної ситуації (М. Слюсаревський, С. Чуніхіна). Попри те, що весь цей доробок потребує серйозної систематизації та концептуального узагальнення, він становить фундамент для подальшого розроблення ситуаційної проблематики в лоні соціально-психологічних досліджень, зокрема в напрямі, що розвиватиме і поглиблюватиме теоретичні та методологічні засади психологічного забезпечення соціального прогнозування щодо вироблення аналітичного (соціально-психологічного) інструментарію прогнозування варіативних сценаріїв розвитку соціальної ситуації.

Теоретичні параметри ситуаційного підходу

Прокладаючи шлях для психологічного забезпечення соціального прогнозування, під час попереднього дослідження ми створили систему теоретичного і методологічного обґрунтування, яка дала змогу через узгодження основних загальнометодологічних положень соціального аналізу в їхньому зв'язку із соціальним прогнозуванням і соціальною

психологією зацентувати на прогностичних можливостях та обмеженнях останньої. Запропонований дизайн такої аргументації дав змогу через узгодження рівнів соціального та соціально-психологічного аналізу визначити масштаб прогнозованих явищ і процесів; через уточнення методологічних принципів як загальнонаукового, так і спеціального (галузевого) рівнів у їхньому зв'язку із структурно-сисловою побудовою соціального / соціально-психологічного аналізу, задати аналітичні межі для формулювання дворівневої системи методологічних принципів психологічного забезпечення соціального прогнозування; через узагальнення соціально-психологічних підходів і теоретичних моделей з підходами до дослідження майбутнього закласти підвалини для налаштування інтегративних зв'язків між соціальним прогнозуванням і соціально-психологічною наукою (Суший, 2022; 2023).

У контексті завдань поточного наукового дослідження, а саме вироблення аналітичного (соціально-психологічного) інструментарію прогнозування варіативних сценаріїв розвитку соціальної ситуації, вважаємо за доцільне дотримуватися заданого дизайну теоретичної і методологічної аргументації та розпочати з уточнення основних теоретичних і методологічних постулатів ситуаційного підходу та його ролі в поясненні і передбаченні соціальної поведінки.

Поняття “ситуація” використовують у різних галузях наукового знання. Наукова практика в одному синонімічному ряду із “ситуацією”, що інтерпретується як обстановка, сукупність умов та обставин, що зумовлюють характер певної діяльності, використовує терміни “контекст”, “умови”, “середовище” тощо. Операційні можливості поняття “ситуація” доволі широкі, про що свідчить методологічний аналіз його “знаряддевого” використання, здійснений О. Зарецькою. Так, у науковій практиці через оперування терміном “ситуація” здійснюють пошук та упорядкування ситуаційного контексту для досліджуваного об'єкта, що дає змогу побудувати класифікацію можливих ситуацій, а також проаналізувати прояви та варіанти оточення об'єкта дослідження. Його використання забезпечує розширення “меж” досліджуваного об'єкта завдяки залученню ситуації до аналізу (час-простір, синхронія-діахронія, вплив оточення на об'єкт дослідження, його взаємодія з оточенням), унаслідок чого ситуація навколо об'єкта дослідження стає частиною самого об'єкта. Ситуація може акумулювати можливі варіанти прояву об'єкта дослідження, його функціонування, стану, тобто виконувати роль детермінувального контексту щодо самої природи об'єкта. Бути знаряддям розуміння, “джерелом” ідей, “підказок, “інтерпретаційними межами” в осмисленні об'єкта дослідження. Грати роль конкретного виміру самоусвідомлення суб'єкта; ідеться про психологічну ситуацію

суб'єкта як деякий контекст або умови, в яких перебуває, діє та усвідомлює себе суб'єкт у певний період свого життя. Так само психологічна ситуація виконує роль суб'єктивної “лінзи” реальності, тобто перетворює об'єктивні зовнішні обставини на різноманітні суб'єктивні бачення ситуації. Під час сприймання та осмислення ситуації актуалізується індивідуальний досвід суб'єкта, зокрема минулих уже пережитих ситуацій, активізується рефлексія як бачення себе в ситуації – зрештою, відбувається інтерпретація ситуації (Зарецька, 2010).

У соціальних науках набуло поширення трактування соціальної ситуації через поняття середовища. Наприклад, О. Тихомиров, визначає соціальну ситуацію ситуації як деяку сукупність елементів середовища (подій, умов, обставин), яке, з одного боку, стимулює, зумовлює, коригує людську поведінку й водночас задає його просторово-часові координати, а з іншого – може змінюватися, змінюється або, навпаки, не має змінюватися внаслідок діяння суб'єктів (Тихомиров, 2005). З огляду на таку тенденцію вважаємо, що зовсім не зайвим буде уточнення змісту понять “соціальна ситуація” і “соціальне середовище”. Як зазначає М. Слюсаревський, поняття ситуації хоч і близьке до поняття середовища, але не збігається з ним, оскільки, по-перше, середовище є значно складнішим утворенням, диференційованим за географічними, соціальними, макро- і мікроструктурами та іншими ознаками; по-друге, середовище зазвичай характеризується стабільністю і тривалістю, тоді як ситуація порівняно короткочасна, мінуща, плинна; по-третє, середовище позасуб'єктне, а ситуація завжди так чи інакше співвідноситься з певним суб'єктом, його поведінкою, діяльністю (Слюсаревський, 2018, с. 117-118).

У найширшому розумінні соціальну ситуацію трактують як явище, що відображає, а отже – містить загальне, особливе й одиничне; випадкове і закономірне; сутність і явище; причину і наслідок; єдність і відмінність тощо. Розуміння соціальної ситуації як стану дійсності, що синтезує все різноманіття соціальних умов, які детермінують поведінку суб'єктів, зі свого боку, характеризує зміст соціальної ситуації, що визначається як сукупність усіх тих факторів (матеріальних і духовних, природних і соціальних, об'єктивних і суб'єктивних), що оточують суб'єктів і взаємодіють з ними, змінюють їх і під їхнім впливом змінюються самі (Тихомиров, 2005, с. 67).

Структура соціальної ситуації

Соціальна ситуація має багатопланову структуру. Для її реконструкції, залежно від цілей та завдань дослідження, дисциплінарної

належності або відданості науковій школі, задають параметри, роблять типологізації та класифікації соціальних ситуацій.

Типологізація і класифікація соціальних ситуацій є доволі поширеною практикою з огляду на їхнє діагностичне та прогностичне значення, що особливо важливо для нашого дослідження. Типологізацію ситуацій зазвичай проводять у формі міжситуаційного або внутрішньоситуаційного дослідження : міжситуаційний аналіз – як порівняння параметрів соціальних ситуацій, які виявляють емпіричним способом у процесі багатомірного шкалювання; внутрішньоситуаційний аналіз – за параметрами соціальної ситуації, що детермінують певний тип соціальної поведінки. Підставою для типологізації та класифікації соціальних ситуацій, за М. Слюсаревським, є та незаперечна обставина, що, хоча соціальна поведінка і є ситуаційно специфічною, вона може залишатися сталою в межах певного типу ситуацій і змінюватися від одного типу до іншого (Слюсаревський, 2019, с. 199).

Іншою формою узагальнення є структурування соціальних ситуацій за рівнями. Відповідно до соціальної структури виокремлюють ситуації мікрорівня, мезорівня, макрорівня і метарівня. Кожний рівень так само може увиразнювати соціальні простори міжособистісної взаємодії, міжгрупової взаємодії, зв'язків і взаємовідносин між країнами та соціального простору людства загалом. Структура соціальної ситуації може унаявлюватися також як сукупність сфер суспільного життя – політична, економічна, соціальна, культурна, або система соціальних суб'єктів (акторів), або і те й інше, фіксуючи тим самим основні параметри соціального середовища, тобто соціальні умови життєдіяльності людини і суспільства. Така різноманітна палітра показує, що ситуація виникає, триває і може узагальнюватися на різних рівнях соціального середовища, тим самим відображаючи діалектику співвідношення загального, особливого й одиничного або цілого і частини, системи й елемента (Тихомиров, 2005).

За особистісно-часовим параметром розрізняють епізодичні (цьогомоментні) ситуації, ситуації відрізка (етапу) життя та ситуації життя в цілому; за соціально-просторовим параметром – ситуації мікросередовищного масштабу (виникають у сім'ї, виробничому чи навчальному колективі, інших малих та середніх групах), ситуації макросередовищного масштабу (складаються у великих соціальних групах і суспільстві загалом) та ситуації глобального масштабу (Слюсаревський, 2019, с. 206–209).

Універсально описують природу і суспільство формально-структурні ознаки. У структурі ситуації різні форми взаємодії розглядають як чинники, що опосередковують численні зв'язки між

людиною і суспільством, на основі яких формуються певні зразки (норми, правила, моделі) поведінки. Через дію всієї сукупності правил, норм забезпечується рефлексивне саморегулювання соціальної системи, де соціальні інститути виконують особливу функцію в забезпеченні сталості правил. Як структурні елементи соціуму, соціальні інститути конституюють, упорядковують і регулюють соціальні практики, визначаючи діапазони можливих дій соціальних суб'єктів у всіх сферах їхньої діяльності (Найдьонов, 2011).

Поняттям “практика” зазвичай позначають сферу взаємопроникнення соціального та індивідуального, життєвих обставин та особистісних домагань, зовнішніх впливів і вмінь, навичок, здібностей; вони мають континуальну і дискретну природу¹, бувають масовими та індивідуальними. Соціальні практики є рутинізованими способами поведінки, у яких живе, проявляється особистісна соціальність, та використовуються особистістю для творчої розбудови власного життя. Вони, так би мовити, “за замовчуванням” передбачають інтуїтивне розуміння того, що можна говорити і робити з огляду на певні правила, принципи, інструкції (Титаренко, 2016). Однак коли людина опиняється в небезпечних, несподіваних, непрогнозованих ситуаціях, практики втрачають свою рутинність, автоматизованість, неусвідомлюваність. Коли взаємодія особистості і групи, особистості і спільноти починає потребувати нових стратегій життєтворення, виникає потреба в нових практиках, спрямованих на перетворення соціального світу. Понад те, довготривале перебування в стані готовності не тільки до прогнозованих, а й до зовсім непрогнозованих життєвих контекстів змушує людину вдаватися не тільки до конструктивних, а й до деструктивних, з погляду соціального, практик. Останні також, на нашу думку, є проявом творчої природи людської діяльності та опановуються задля особистісного життєтворення, життєконструювання в сучасному вкрай нестабільному, малопрогнозованому соціумі.

Функціональну структуру соціальної взаємодії трактують переважно як формальну структуру – як систему зовнішніх чинників соціальних відносин, на відміну від неформальних відносин суб'єктів, які утворюються в процесі їх самоорганізації, самодетермінації і саморегулювання і які розкриваються в суб'єктивній структурі, структурі міжособистісних відносин, взаємодії особистості і групи, особистості і спільноти. Розрізнення формальних і неформальних структур та відповідних практик пов'язується з

---

¹ Континуальність виражає внутрішню цілісність об'єкта, взаємозв'язок та однорідність його частин, тоді як дискретність знаменує внутрішню складність об'єкта.

формами виникнення, регулювання і контролю поведінки. Ступінь інтеграції, єдності формальних і неформальних факторів істотно впливає на ефективність взаємодії і цілісність ситуації.

Аналіз соціальної ситуації як системи спонукає нас запропонувати критеріальну матрицю типологізації та класифікації соціальних ситуацій, що реконструюються за параметрами, представленими на різних шаблонах соціальної структури, а саме: суб'єкт впливу, сфери соціального життя суспільства, простір, час, соціальні регулятиви. Критеріальна (параметрична) матриця соціальної ситуації (рис.) унаочнює можливі ракурси дослідження соціальної ситуації, її реконструкції, беручи до уваги специфіку прояву ситуаційних і середовищних чинників, з одного боку, та зважаючи на різномасштабність ситуаційних змінних – з іншого. Такий підхід розширює фокус дослідження соціальних ситуацій і дає змогу, тут пошлемося на О. Тихомирова, з думкою якого щодо потенціалу ситуаційного підходу ми погоджуємося (Тихомиров, 2005, с. 68):

- починати вивчення соціальної ситуації не із загальних теоретичних положень про те, що і як повинно регулюватися в соціальних взаємодіях, не з кінцевих висновків, а з дослідження конкретних, реальних соціальних фактів;

Соціальне	Параметри				Соціально-психологічне
	Мікро	Мезо	Макро	Глобальний (Метарівень)	
Рівень	Мікро	Мезо	Макро	Глобальний (Метарівень)	Простір
Суб'єкт	Особа	Група	Суспільство	Людство / Покоління	Взаємодія
Час	Епізод (момент)	Відрізок життя (етап)	Життя (в цілому)	Епоха (історичний час)	Події
Сфера	Економічна	Політична	Соціальна	Культурна	Відносини
Регулятиви	Цінності	Інтереси	Ідентичність	Інститути	Поведінка
Структури	Формальні	Неформальні	Інституціоналізовані	Неінституціоналізовані	Практики

Рис. Критеріальна (параметрична) матриця соціальної ситуації

- виявити загальне в регулюванні соціальних взаємодій у різних соціальних системах, на різних етапах їхнього розвитку за допомогою

дослідження особливого й одиничного в соціальній реальності, беручи до уваги всю сукупність взаємопов'язаних конкретних факторів і, зокрема, соціальних регулятивів;

- розглядати соціальні взаємодії як складні явища, на які впливають різноспрямовані дії багатьох чинників; виділяти основні фактори, які є визначальними у виникненні, розвитку і здійсненні взаємодій суб'єктів, досліджувати їхню спрямованість і силу впливу;

- на основі узагальнення отриманих результатів розробляти пропозиції щодо найбільш оптимальних способів і засобів вирішення соціальних проблем, а відтак передбачувати можливі стани і траєкторії розвитку соціальної ситуації.

Методологічні координати дослідження та прогнозування соціальної ситуації

Практично всі психологічні вчення визнають роль ситуаційних чинників у розвитку та проявах психічного як дихотомію внутрішніх (особистісних) і зовнішніх детермінант людської поведінки. Проте визнання ролі ситуаційних змінних у детермінації поведінки людини ще не означає виведення самої ситуації як цілісності, тобто як єдності зовнішніх і внутрішніх чинників або системи внутрішніх і зовнішніх елементів діяльності (поведінки), що, за словами М. Слюсаревського, увиразнює соціально-психологічну сутність ситуаційної проблематики (Слюсаревський, 2019, с. 193). Отже, важливо визначити траєкторію дослідження та прогнозування соціальної ситуації, яку прокладатимемо, керуючись принципами наукового пізнання.

За замовчуванням, методологічні межі будь-якого дослідження задають з огляду на загальнонаукові принципи. Так, принцип системності дає змогу не тільки реконструювати структуру соціальної ситуації та функціональні зв'язки її елементів, а й дослідити її як частину більш складного, структурованого цілого, у їхній взаємодії та взаємозумовленості. Принцип історизму допомагає простежити генезис, особливості становлення та розвитку, а також сучасного і майбутнього станів. Прикметно, що, досліджуючи соціальні ситуації, науковці неминуче відчують обмеженість дисциплінарних меж і намагаються їх розширити, спираючись на суміжні науки – економічні, політологічні, соціальні, демографічні, психологічні тощо. Це свідчить про те, що прогнозування можливих станів і траєкторій розвитку соціальної ситуації, крім згаданих принципів, має ґрунтуватися на засадах методологічного плюралізму – через інтеграцію знань, підходів, методів, накопичених у лоні різних галузей наукового знання.

Натомість вироблення методичного інструментарію дослідження та прогнозування можливих станів і варіативних сценаріїв розвитку соціальної ситуації в лоні конкретних дисциплін згідно з пояснювальними принципами спеціально-методологічного рівня, якими вони послуговуються, покликано не тільки увиразнити їхню дисциплінарну специфіку, а й висвітлити приховані специфічні особливості соціальної ситуації, що визначають її стан і впливають на її розвиток. Водночас, незалежно від дисциплінарної прописки науковця або групи науковців, запропоновані підходи і технології мають бути придатними до їх інкорпорації в загальні міждисциплінарні межі прогнозного дослідження, увиразнюючи тим самим варіативність можливих траєкторій розвитку соціальної ситуації. На цьому етапі дисциплінарне знання є, умовно кажучи, фільтром, одним з набору фільтрів, кожний з яких не лише увиразнює якусь особливу сторону соціальної ситуації, а й задає відповідний параметр варіативності можливих станів і тенденцій її розвитку.

Принцип ситуаційності належить до принципів спеціально-методологічного рівня. У соціальній психології принцип ситуаційності дає змогу розглядати людину, її якості, життєві наміри і плани в єдності з умовами, у яких вона діє і розвивається, тобто в сукупності зовнішніх щодо суб'єкта умов і як сукупності його відношень до світу, тобто до цих умов. Перший конструкт дає змогу диференціювати сукупність зовнішніх умов – зміст, взаємозв'язки та ієрархію чинників, що впливають на особистісне зростання людини, її розвиток як суб'єкта власного життя і соціальної творчості. Другий конструкт, з погляду єдності незалежної і залежної від суб'єкта сторін ситуації, допомагає у вивченні закономірностей та прогнозуванні динаміки психічних станів суб'єкта, його поведінки (Слюсаревський та ін., 2020, с. 71-72). Власне, принцип ситуаційності вимагає вивчати, а отже – і прогнозувати психологічні інтенції, наміри та вчинки соціального суб'єкта в єдності з усією сукупністю ситуаційно визначених чинників його поведінки (Слюсаревський, 2018, с. 64), що стає новим кроком у розумінні відношень “особистість-середовище”.

Для унаочнення розгляньмо, як О. Васильченко розкриває психологічний зміст концепту “ситуація”, зокрема “психічна ситуація”, у дослідженні соціальної поведінки. Будь-яка ситуація, зазначає дослідниця, може бути розглянута як складна суб'єктивно-об'єктивна реальність, де об'єктивні складники представлені у вигляді суб'єктивного сприйняття й особистісної значущості для учасника ситуації. Поведінка в різних життєвих ситуаціях залежить як від базових особистісних утворень (когнітивних, афективних, ціннісно-смыслових), так і від більш

гнучких її характеристик. Особистість, як суб'єкт власного життя, створює власну – психологічну – конфігурацію ситуації, накладаючи свою унікальну рамку (досвід) і використовуючи свій власний формат (дії). При цьому цілі й потреби особистості О. Васильченко розглядає як системотвірний фактор, що визначає якісну специфіку психологічної ситуації. Фактори середовища (суб'єкт-об'єктні або суб'єкт-суб'єктні інтеракції) є детермінантами, які обумовлюють визначення ситуації. Досліджуючи детермінацію соціальної поведінки, важливо брати до уваги все те, що є для індивіда психічною реальністю. Саме в “психологічній ситуації”, яка задає ракурс розгляду суб'єктом конкретних життєвих обставин, утілюється образ, відбиття об'єктивної ситуації, утворене як з реальних об'єктів, так і з інтеріоризованої в минулому інформації. Ба більше – психічна ситуація охоплює те, що впливає на поведінку індивіда, навіть якщо відповідної об'єктивної ситуації наразі немає (Васильченко, 2024).

Остання правильно підмічена деталь увиразнює поширену серед дослідників сентенцію, що вплив ситуації на людину опосередковується уявленнями людини про цю ситуацію, що виразно простежується на прикладі громадської думки, яка, за М. Слюсаревським, не лише відображає наявну соціальну ситуацію, а й у певному розумінні долучається до її творення. Це дослідник пояснює так: “За будь-яких обставин ситуація – це не лише сукупність елементів навколишнього середовища, а й продукт взаємодії людини і середовища. Тому, відображаючи уявлення людей про ситуацію, у якій вони перебувають, громадська думка неодмінно сама перетворюється на її компонент, тією чи іншою мірою, у кращий чи гірший бік її видозмінює. Інакше кажучи, відображена громадською думкою ситуація стає почасти такою, якою її мислять люди, а не лише утвореною об'єктивними обставинами, намірами та діями суб'єктів ухвалення державних і політичних рішень (Слюсаревський та ін., 2019, с. 12).

Сказане підтверджує тісний зв'язок принципу ситуаційності з принципом суб'єктивної інтерпретації ситуацій. Згідно з відомою теоремою У. Томаса, якщо людина визначає для себе ситуацію як реальну, то ситуація стає реальною за своїми наслідками, незалежно від того, наскільки вона реальна насправді. Саме тому “ситуацію” в психології трактують як “психологічну ситуацію” конкретного суб'єкта, з позиції якого розглядається конкретна мозаїка життєвих обставин (Зарецька, 2010). Люди можуть мати докорінно відмінні бачення одних і тих самих ситуацій, зауважує М. Слюсаревський, або по-різному конструювати їхню суб'єктивну картину, залежно від життєвого досвіду, умов соціалізації, виховання, що, зрештою, спричинюється іноді до

неабияких непорозумінь і драматичних наслідків” (Слюсаревський, 2019, с. 204).

Досліджуючи та прогножуючи можливі стани і траєкторії розвитку соціальної ситуації, ми не будемо перебільшувати значення цього факту та зводити ситуаційну проблематику до її суб’єктивно-інтерпретаційного складника, проте і не будемо забувати про таку властивість людської психіки, через яку в соціальному світі завжди буде проявлятися ймовірнісна багатоваріантність людського буття. Важливо пам’ятати, що, досліджуючи особливості людської поведінки на індивідуальному рівні, особливо якщо дослідник прагне передбачити, як людина поведеться в тій або іншій ситуації, може бути цілком достатньо знати, як вона інтерпретує або може інтерпретувати відповідну ситуацію. Однак такого знання, на думку М. Слюсаревського, недостатньо для вирішення завдань на рівні соціального управління, зокрема впливу на поведінку суб’єкта, керування його розвитком. У цьому разі не обійтися без з’ясування об’єктивного змісту ситуацій, відштовхуючись від якого “можна запропонувати людині інший кут зору на обставини, у яких вона перебуває, інший спосіб інтерпретації соціальної дійсності” (Слюсаревський, 2019, с. 206).

Наведені міркування доводять, що переваги ситуаційного підходу в прогнозуванні сценаріїв розвитку соціальної ситуації, поясненні і передбаченні соціальної поведінки розкриватимуться повною мірою за умови його утримання в дискурсі єдності, взаємодії об’єктивного і суб’єктивного. Відповідно, запропоноване М. Слюсаревським визначення соціальної ситуації як сукупності елементів соціального середовища і психіки суб’єкта, що поєднуються в певний момент часу і в певному місці, істотно змінює погляд на проблему співвідношення чинників людини і ситуації в контексті соціальної поведінки (Слюсаревський, 2018, с. 119).

Масштаб соціальної ситуації: соціально-психологічний ракурс прогнозування

Як ми вже зазначали вище, психологічна наука вивчала ситуаційну проблематику більше на рівні відношень “особистість-середовище”. Найчастіше досліджують цьогомоментні ситуації або ситуації, пов’язані із життєвим шляхом людини, які осмислюються в категоріях “психологічна ситуація” або “життєва ситуація”. Однак, як справедливо зазначає М. Слюсаревський, протягом свого життєвого шляху люди постійно перебувають не тільки в ситуаціях, що вимірюються масштабом часу їхнього власного життя, а й у тих, які визначаються соціально-просторовими, надіндивідуальними, параметрами. Такі ситуації людина

переживає разом з іншими членами суспільства, накладає на свої власні, і вони часто-густо мають для неї ніяк не менше значення, ніж події суто індивідуального буття. Ситуації, що визначаються соціально-просторовими параметрами, люди виразно локалізують, рефлексують і відповідно (суб'єктивно!) інтерпретують (Слюсаревський, 2019, с. 206).

Зауважимо, що ситуаційна проблематика постійна представлена в соціально-психологічних дослідженнях, хоч вона не завжди явно артикулюється і часто ховається за проблемно-предметною площиною дослідження. Але насправді, і що, до речі, цілком закономірно, проблемно-предметний простір будь-якого дослідження завжди визначається, а відтак й опрацьовується в різних ситуаційних контекстах. На етапі узагальнення результатів дослідження це дає змогу увиразнити їх (результатів) прогностичний потенціал для соціальних ситуацій різного масштабу, тобто задати соціально-психологічні горизонти прогнозування. Як ілюстрацію, наведемо кілька прикладів наукових досліджень, здійснених в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України.

Теорія особистісного життєконструювання, розроблена науковим колективом відділу психології особистості під керівництвом академіка НАПН України, доктора психологічних наук, професора Т. Титаренко, розкриває особливості динаміки особистісних змін, процес творення особистістю самої себе, свого життєвого шляху в сучасному вкрай нестабільному, малопрогнозованому соціумі. Увага дослідників зосереджується на особистості, що потрапляє як у повсякденні життєві ситуації, так і в ситуації кризові, екстраординарні. Отже, проблема соціально-психологічних практик, використовуваних особистістю для творчої розбудови власного життя, стає центральною віссю для розроблення ймовірнісної моделі побудови особистістю власного життя, її власних особистісних способів життєтворення (Титаренко, 2016).

Теорія соціально-психологічної детермінації бідності як стилю життя, розроблена науковим колективом відділу мас та спільнот під керівництвом доктора психологічних наук, професора В. Васютинського, засвідчує, що соціально-психологічні чинники виникнення, поширення та узвичаєння бідності як стилю життя діють на різних рівнях. З одного боку, це рівень особистісний – умовно вихідний, початковий, де особа постає як соціальна одиниця в сукупності її індивідуальних соціалізованих властивостей. На протилежному полюсі діють чинники широкого соціального змісту, насамперед політичні та економічні, які не є власне психологічними, але зумовлюють психологічне насичення загальносуспільного дискурсу. Простір між цими двома рівнями, власне, і є соціально-психологічним, де виразно простежуються рівні особистісно-

комунікативний (особа як суб'єкт спілкування), міжособово-інтерактивний (процеси спілкування між людьми) і колективно-ментальний (простір масової свідомості, колективної ідентичності та спільних цінностей). Психологічний зміст бідності як стилю життя втілює й опосередковує взаємодію індивідуально-особистісних, міжособово-комунікативних, соціокультурних та політико-економічних чинників. Відтак теорія не тільки розкриває соціально-психологічні чинники детермінації бідності за різними сферами індивідуальної і колективної життєдіяльності, а й пропонує моделі її долаання в процесі ціннісно-орієнтаційного, політико-правового, освітньо-професійного самовизначення, у контексті набуття соціального капіталу, сімейної та гендерної взаємодії, взаємодії міського і сільського середовищ, самовизначення у сфері здоров'я (Васютинський, 2016).

У дослідженні доктора психологічних наук І. Губеладзе, присвяченому вивченню соціально-психологічного змісту почуття власності, що реалізується в соціальних практиках і відіграє важливу роль у житті як особи, так і спільноти, будь-якої соціальної групи чи суспільства в цілому, показано, що соціальні практики мають просторово-часову локалізацію і можуть різнитися залежно від історичного періоду, культурних особливостей країни чи регіону, державного устрою та географічного розташування. Разом із суспільством соціальні практики історично розвиваються й трансформуються, вони включені в систему людських взаємин, створюються людською діяльністю і, водночас, регулюють цю діяльність. Габітус дає змогу пов'язувати в соціальних практиках минуле, теперішнє і майбутнє (Губеладзе, 2021). Соціально-психологічна теорія поколінь, розроблена доктором психологічних наук Н. Довгань, пояснює конструювання історичних сценаріїв суспільних змін через закономірності соціокультурної взаємодії поколінь – одного з контекстуальних аспектів соціальної життєдіяльності (Довгань, 2020).

Теорія групової взаємодії, розроблена науковим колективом відділу малих груп та міжгрупових відносин під керівництвом доктора психологічних наук, професора П. Горностая, яка спирається на уявлення про паралельні свідомі і несвідомі процеси групової динаміки, розкриває особливості гармонійної або деструктивної взаємодії членів малих груп, показує, як ці процеси відображаються на рівні міжособових і суспільних процесів. З огляду на те, що від внутрішньогрупової і міжгрупової взаємодії в малих групах залежить не лише соціально-психологічний клімат, а й ефективність функціонування соціальних структур різного рівня та соціального середовища загалом, теорія має велике значення для соціальної практики, оскільки врахування закономірностей групових

процесів важливе як для створення умов для гармонійної взаємодії в групі її членів, так і для формування соціально зрілої особистості, її повноцінної самореалізації як члена малої групи (Горностай, 2018).

На жаль, через обмеження обсягу публікації ми не можемо більш докладно висвітлити багатий доробок Інституту, що наразі і не є нашим завданням, але під час дослідження будемо неодноразово звертатися до напрацювань наших колег і спиратися на них. Наведені приклади показують, що соціальна ситуація, навіть перебуваючи на маргінесах дослідницької уваги, тим не менш задає онтологічні виміри дослідження явищ соціально-психологічної реальності, оприявнює, так би мовити, синдромність їхньої динаміки та розмаїття форм їх прояву. Але навіть такий поверховий огляд вкотре переконує нас у правильності обраного шляху теоретичної і методологічної аргументації, що спирається на визначення предмета соціально-психологічної науки та слугує надійним підґрунтям для вибудови системи теоретичних положень і принципів психологічного забезпечення соціального прогнозування (Суший, 2023, с. 36–53).

Відтак, дотримуючись окреслених у попередніх дослідженнях настанов для вирішення завдань нашого дослідження, а саме – вироблення соціально-психологічного інструментарію (теоретичних моделей, чинників, критеріїв, індикаторів) дослідження та прогнозування варіативних сценаріїв розвитку соціальної ситуації, спробуємо окреслити концептуальні засади і задати траєкторію реконструювання соціальної ситуації з погляду соціально-психологічної науки.

Основою такої розробки слугуватиме концептуальна модель класифікації соціальних ситуацій за їхнім масштабом, запропонована М. Слюсаревським (2019), яка вибудовується в координатах особистісно-часового і соціально-просторового параметрів. Модель дає змогу типологізувати соціальні ситуації та досліджувати їх у сукупності елементів соціального середовища і психіки суб'єкта, простору і часу, чим, нагадаю, задається соціально-психологічний вимір у дослідженні соціальної ситуації. Так, за особистісно-часовим параметром розрізняються епізодичні (цьогомоментні) ситуації, ситуації відрізка життєвого шляху людини та ситуації життя в цілому, за соціально-просторовим – ситуації мікросередовищного масштабу (виникають у сім'ї, виробничому чи навчальному колективі, інших малих і середніх групах), ситуації макросередовищного масштабу (складаються у великих соціальних групах і суспільстві загалом) та ситуації глобального масштабу (наприклад, терористична атака 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку, повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р.).

Насправді завдання виокремити та описати різні типи соціальних ситуацій, що виникають на перетині особистісно-часового і соціально-просторового параметрів, адже в реальному житті обидва параметри взаємоперетинаються, може бути не лише захопливою інтелектуальною вправою, а й предметом глибоких роздумів. Доволі широкий діапазон соціальних ситуацій оприявнює як світлі, так і темні сторони нашої реальності – не лише найвищі досягнення людства, їхнє наснажувальне значення для життя людини і суспільства в цілому, а й прояви найгірших сторін людської природи, що мають руйнівні наслідки для багатьох поколінь.

У дослідницьких інтересах – прогнозування варіативних сценаріїв розвитку соціальної ситуації, модель масштабу соціальної ситуації може бути змістовно конкретизована за показниками, які за замовчуванням розуміються, але потребуватимуть виокремлення, а також згідно з параметрами запропонованої вище критеріальної (параметричної) матриці соціальної ситуації. Ідеться, наприклад, про мезорівень, який у соціальній теорії розглядають як проміжну ланку між мікро- і макросистемами, що дасть змогу досліджувати соціальну ситуацію на рівні локальних груп і спільнот за соціально-просторовим параметром. Діапазон соціальної ситуації також може бути розширено та охоплюватися параметром соціально-історичного часу – епохою і її впливом на покоління. Соціально-психологічний зміст соціальної ситуації можемо увиразнити в суб'єктному вимірі, виходячи з розуміння людини як суб'єкта, який творить світ і себе в цьому світі – як особистість, як член групи, представник спільноти, суспільства, тобто є суб'єктом соціального життя.

Отже, оскільки ми порушили проблему соціально-психологічного прогнозування можливих станів і траєкторій розвитку соціальних ситуацій у їхньому взаємозв'язку і взаємозалежності із соціально-психологічними феноменами, явищами та процесами, наступним етапом операціоналізації моделі масштабу соціальної ситуації, вважаємо, має бути її увиразнення у зв'язку із чинниками більш широкого соціального змісту. Зокрема, дослідження можливих станів і траєкторій розвитку соціальних ситуацій різного масштабу потребуватиме їх деталізації за параметрами, які не є власне психологічними, але, як було зазначено раніше, зумовлюють психологічне насичення загальносуспільного дискурсу.

Тут убачаємо цілком доцільним взяти за основу багатofакторну авторську модель О. Суший, яка завдяки своїй універсальності, з погляду соціальної теорії, так і через свою міждисциплінарну природу, може легко бути адаптована для дослідження соціальної ситуації. Доволі

символічно, що розроблення цієї моделі розпочато в межах уже згадуваного наукового дослідження за темою “Особливості динаміки ситуаційних чинників особистісного і суспільного розвитку в умовах соціальних змін” (ДР №0111U001264) (Суший, 2015), далі модель змістовно доповнено та апробовано під час дослідження консолідаційних і конфронтаційних аспектів українського націєтворення в межах наукової теми “Націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення” (ДР №0117U000193) (Суший, 2019; 2020), чим доведено її працездатність.

Багатофакторна модель дає змогу реконструювати і дослідити соціальну ситуацію, з одного боку, за загальними параметрами, які, повторимо, не є власне психологічними, але зумовлюють психологічне насичення загальносуспільного дискурсу; водночас, з іншого боку, увиразнюючи їхній соціально-психологічний аспект. Модель конструюється в кількох залежних системах координат, у яких оприявнюються різні зрізи соціальної ситуації, а саме через:

- системні координати, що фіксують основні сфери соціальної системи: політико-правова, економічна, соціальна, культурна;

- структурні координати, що окреслюють полюси соціальних практик, які утворюють внутрішню “інфраструктуру” суспільної життєдіяльності будь-якої сфери: цінності, ідентичності, інтереси, інституції;

- темпоральні координати, що увиразнюють тренди національно-державного розвитку відповідно до електоральних циклів;

- соціально-психологічні координати, що оприявнюють стан або прояви масової (колективної) свідомості на рівні психосоціальних явищ, за типами соціально-психологічних переживань, формами їхніх соціальних репрезентацій.

Кожна система координат задає конкретний параметр соціальної ситуації, який можна розглядати як у відносній автономності, так і в щільній взаємозалежності з іншими її параметрами. У сукупності вони формують складну (багатофакторну), суперечливу (різновекторну) та динамічну архітектоніку соціальної ситуації в її різноманітних формах і проявах. У своєму поєднанні в кожному новому зрізі компоненти соціальної ситуації відтворюють її нову якість, так званий ефект синергії, чим власне й зумовлюється варіативність соціальних ситуацій. У цьому вбачаємо евристичну природу моделі. Водночас універсальність моделі визначається можливістю, залежно від цілей дослідження, у заданих системах координат конкретизувати параметри і структурувати похідні моделі, тобто моделювати соціальні ситуації, увиразнюючи ймовірні стани і траєкторії її розвитку.

Представлені теоретичні моделі – модель масштабу соціальних ситуацій (М. Слюсаревський), багатofакторна модель (О. Суший), а також критеріальна (параметрична) матриця соціальної ситуації – не є директивними в річизі досліджень соціальної проблематики. Їхні, умовно кажучи, широкоформатність і всеохопність радше задають концептуальні межі для реконструювання соціальних ситуацій як сукупності елементів соціального середовища і психіки суб'єкта в певний момент часу і в певному місці, а також у різних масштабах і різних соціальних середовищах (контекстах), залишаючи водночас досліднику свободу обрання власної траєкторії дослідження та прогнозування варіативних сценаріїв розвитку соціальної ситуації, а отже – вироблення відповідного соціально-психологічного інструментарію (теоретичних моделей, чинників, критеріїв, індикаторів), що, врешті-решт, розвиватиме, збагачуватиме, посилюватиме теоретичний, методологічний і методичний базис психологічного забезпечення соціального прогнозування як науково-теоретичної і предметно-практичної діяльності.

Отже, загальний вектор подальших розробок задаємо стратегічними цілями психологічного забезпечення соціального прогнозування, а саме щодо вироблення аналітичного (соціально-психологічного) інструментарію прогнозування варіативних сценаріїв розвитку соціальної ситуації. Соціально-психологічний аналіз епістемологічних можливостей ситуаційної проблематики в річизі соціального прогнозування засвідчив, що ситуаційна проблематика становить невидимий, на перший погляд, пласт соціально-психологічних досліджень, але завдяки ситуаційному контексту увиразнюється прогностична спрямованість отриманих результатів. Продовжуючи рух обраним шляхом, у науково-теоретичній площині ми керуємося науково-проблемним запитом на “укрупнення” масштабу досліджуваного об'єкта соціально-психологічної науки до великих груп, суспільства і цивілізації в цілому (Слюсаревський, 2018), у предметно-практичній площині – настановою більш уважно ставитися до психології великих груп та приділяти більше уваги внутрішнім і зовнішнім психодинамічним процесам (Volkan, 2013), що надзвичайно важливо в умовах війни і не менш важливо для відновлення миру, у перспективі вирішення завдань повоєнного відновлення та миробудування.

Список використаних джерел

Васильченко, О. (2024). Застосування концепту “ситуація” у дослідженні соціальної поведінки. *Вчені записки Університету “КРОК”*, 3(75), 222–230. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-75-222-230>

Васютинський, В. О. (Ред.) (2016). *Соціальна психологія бідності*. Київ: Міленіум.

Горностай, П. П. (Ред.) (2018). *Свідоме і несвідоме у груповій взаємодії*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Губеладзе, І. (2021). *Соціальна психологія власності*. Київ: Талком.

Довгань, Н. О. (2020). *Психологія соціокультурної взаємодії поколінь*. Київ: Талком.

Зарецька, О. О. (2010). Методологічний аналіз застосування категорії “ситуація” при текстоутворенні. *Актуальні проблеми психології. Психологічна герменевтика, Т. 2* (6), 120–128.

Найдьонов, М. І. (2011). Масштаб соціальної ситуації, повнота групового суб’єкта. *Наукові студії із соціальної та політичної психології, 29* (32), 149–166.

Слюсаревський, М. (Ред.) (2018). *Основи соціальної психології*. Київ: Талком.

Слюсаревський, М. М. (2009). Ситуація як об’єкт соціально-психологічного дослідження: історіогенез і сучасний стан проблеми. *Наукові студії із соціальної та політичної психології, 23* (26), 5–24.

Слюсаревський, М. (2019). Ситуація як об’єкт соціально-психологічного дослідження: історіогенез і сучасний стан проблеми. У М. Слюсаревський, *Несходимі терени Психеї: маршрути наукового пізнання* (с. 192–214). Київ: Талком.

Слюсаревський, М. М. (2007). Соціальна ситуація в Україні: спроба оцінки з погляду формування та прояву суб’єктного потенціалу особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології, 16* (19), 109–127.

Слюсаревський, М. М., Гуменюк, О. І., Дворник, М. С., Черниш, Л. П. (2019). Соціальна ситуація в Україні: особливості відображення трансформаційних процесів у громадській думці (2014–2018): довідник. Київ: Талком.

Слюсаревський, М. М., Найдьонова, Л. А., Титаренко, Т. М., Татенко, В. О., Горностай, П. П., Кочубейник, О. М., & Лазоренко, Б. П. (2020). *Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Реферативний опис роботи*. Київ: Талком.

Суший, О. (2015). Динаміка політичних і психологічних процесів у сучасній Україні. *Наукові студії із соціальної та політичної психології, 35* (38), 61–76.

Суший, О. (2022). Методологічні засади психологічного забезпечення соціального прогнозування. *Проблеми політичної психології, 12*(26), 123–137. <https://doi.org/10.33120/popv-Vol26-Year2022-117>

Суший, О. В. (2019). Націєтворчий процес у координатах соціальної кризи в Україні. *Наукові студії із соціальної та політичної психології, 43* (46), 7–19.

Суший, О. (Ред.) (2023). *Психологічне забезпечення прогнозування соціальних процесів*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Суший, О. (2020). *Українська нація: мистецтво творення – філософія руйнування*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Титаренко, Т. М. (Ред.) (2016). *Психологія життєтворення особистості в сучасному світі*. Київ: Міленіум.

Тихомиров, О. Д. (2005). Гносеологічне значення поняття соціальної ситуації для порівняльного правознавства. *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*, 38, 66–69.

Volkan, V. (2013), Large-Group-Psychology in Its Own Right: Large-Group Identity and Peace-making. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 10, 210–246. <https://doi.org/10.1002/aps.1368>

References

Dovhan, N. O. (2020). *Psykhohohiia sotsiokulturnoi vzaiemodii pokolin* [Psychology of socio-cultural interaction of generations]. Kyiv: Talkom. (in Ukrainian)

Hornostay, P. P. (Ed.) (2018). *Svidome i nesvidome u hrupovii vzaiemodii* [Conscious and unconscious in group interaction]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. (in Ukrainian)

Hubeladze, I. (2021). *Sotsialna psykhohohiia vlasnosti* [Social Psychology of Ownership]. Kyiv: Talkom. (in Ukrainian)

Naydonov, M. I. (2011). Mashtab sotsialnoi sytuatsii, povnota hrupovoho subiekta [The scale of the social situation, the completeness of the group subject]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhohohii* [Scientific Studios on Social and Political Psychology], 29 (32), 149–166. (in Ukrainian)

Slyusarevskyy, M. (Ed.) (2018). *Osnovy sotsialnoi psykhohohii* [Fundamentals of Social Psychology]. Kyiv: Talkom. (in Ukrainian)

Slyusarevskyy, M. M. (2007). Sotsialna sytuatsiia v Ukraini: sproba otsinky z pohliadu formuvannia ta proiavu subiektnoho potentsialu osobystosti [Social situation in Ukraine: an attempt to assess from the point of view of the formation and manifestation of the subjective potential of the individual]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhohohii* [Scientific Studios on Social and Political Psychology], 16 (19), 109–127. (in Ukrainian)

Slyusarevskyy, M. M. (2009). Sytuatsiia yak obiekt sotsialno-psykhohohichnoho doslidzhennia: istoriogeneza i suchasnyi stan problem [Situation as an object of socio-psychological research: historiogenesis and state of the problem]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhohohii* [Scientific Studios on Social and Political Psychology], 23 (26), 5–24. (in Ukrainian)

Slyusarevskyy, M. (2019). Sytuatsiia yak obiekt sotsialno-psykhohohichnoho doslidzhennia: istoriogeneza i suchasnyi stan problemy [Situation as an object of socio-psychological research: historiogenesis and state of the problem]. In M. Slyusarevskyy,

Neskhodymi tereny Psykhei: marshruty naukovooho piznannia [The Impassable Terrain of Psyche: Paths of Scientific Knowledge] (pp. 192–214). Kyiv: Talkom. (in Ukrainian)

Slyusarevskyy, M. M., Humenyuk, O. I., Dvornyk, M. S., & Chernysh, L. P. (2019). *Sotsialna sytuatsiia v Ukraini: osoblyvosti vidobrazhennia transformatsiinykh protsesiv u hromadskii dumtsi (2014–2018): dovidnyk* [Social situation in Ukraine: features of reflection of transformation processes in public opinion (2014–2018): reference book]. Kyiv: Talkom. (in Ukrainian)

Slyusarevskyy, M. M., Naydonova, L. A., Tytarenko, T. M., Tatenko, V. O., Hornostay, P. P., Kochubeynyk, O. M., & Lazorenko, B. P. (2020). *Zhyttievyi svit i psykholohichna bezpeka liudyny v umovakh suspilnykh zmin. Referatyvnyi opys roboty* [The life world and psychological security of a human in the conditions of social changes.]. Kyiv: Talkom. (in Ukrainian)

Sushyi, O. (2015). Dynamika politychnykh i psykholohichnykh protsesiv u suchasni Ukraini [Dynamics of the political and psychological processes in contemporary Ukraine]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studios on Social and Political Psychology], 35 (38), 61–76. (in Ukrainian)

Sushyi, O. (2022). Metodolohichni zasady psykholohichnoho zabezpechennia sotsialnoho prohozuvannia [Methodological bases of psychological contribution to social forecasting]. *Problemy politychnoi psykholohii* [Problems of Political Psychology], 12 (26), 123–137. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-117> (in Ukrainian)

Sushyi, O. V. (2019). Natsiietvorchyi protses u koordynatakh sotsiietnoi kryzy v Ukraini [Nation-building process in coordinates of the societal crisis in Ukraine]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studios on Social and Political Psychology], 43 (46), 7–19. (in Ukrainian)

Sushyi, O. (Ed.) (2023). *Psykholohichne zabezpechennia prohozuvannia sotsialnykh protsesiv* [Psychology in Forecasting Social Processes]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. (in Ukrainian)

Sushyi, O. (2020). *Ukrainska natsiia: mystetstvo tvorennia – filosofiiia ruinuuvannia* [Ukrainian Nation: The Art of Creation – The Philosophy of Destruction]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. (in Ukrainian)

Tykhomyrov, O. D. (2005). Hnoseolohichne znachennia poniattia sotsialnoi situatsii dlia porivnialnoho pravoznavstva [Epistemological value of the concept of social situation for comparative jurisprudence]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Yurydychni nauky* [NaUKMA Research Papers. Law], 38, 66–69. (in Ukrainian)

Tytarenko, T. M. (Ed.) (2016). *Psykholohiia zhyttietvorennia osobystosti v suchasnomu sviti* [Psychology of Personal Life-creation in Modern World]. Kyiv: Milenium. (in Ukrainian)

Vasiutynskyy, V. O. (Ed.) (2016). *Sotsialna psykholohiia bidnosti* [Social Psychology of Poverty]. Kyiv: Milenium. (in Ukrainian)

Vasylchenko, O. (2024). Zastosuvannia kontseptu “sytuatsiia” u doslidzhenni sotsialnoi povedinky [Application of the “situation” concept in the study of social behavior]. *Vcheni zapysky Universytetu “KROK”* [Scientific Notes of “Krok”

University], 3 (75), 222–230. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-75-222-230> (in Ukrainian)

Volkan, V. (2013). Large-Group-Psychology in Its Own Right: Large-Group Identity and Peace-making. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 10, 210–246. <https://doi.org/10.1002/aps.1368> (in English)

Zaretska, O. O. (2010). Metodolohichniy analiz zastosuvannya katehorii “sytuatsiia” pry tekstoutvorenni [Methodological analysis of the use of the category “situation” in text formation.]. *Aktualni problemy psykholohii. Psykholohichna hermenevtyka* [Actual Problems of Psychology. Psychological Hermeneutics], 2 (6), 120–128. (in Ukrainian)